

Gyula „Állam és nemzet“ című könyvével kapcsolatban. A kisebbségi kérdésben Tusa Gábor nem is láthatott másként, az átélt múlt megtanította, hogy államiségünket csak a magyar elemek tervszerű megerősítése biztosíthatja.

Tusa Gábornak az EME-ben kifejtett munkásságát örökítik meg az utolsó másfélévtizedben gyakran előfordult peres ügyek vitele, minden jogi természetű kérdésben adott tanácsai, a román állammal folytatott tárgyalásokból adódott sok szerződéstervezet jogi formába öntése, végül a felszabadulás után készült alapszabály- és szerződéstervezetek jogi simításai. Az EME-ért sok álmatlan éjszakát töltött, munkájával elévülhetetlen érdemeket szerzett. Kevesen ismerték annyira a román jogszabályokat, mint ő. Mint igazi jogász azonban, nem az alakosságokat, hanem a törvény szellemét kereste. Ez magyarázza meg, hogy ritkán vesztett pert. Olyan ügyet nem vállalt, amelynek erkölcsi célzatával nem azonosította magát.

Meleg szívé volt, ha ezt külsőleg nem is engedte észrevétni. Sok szegény ember egyes-bajos dolgát intézte el minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül. Nem egyszer még a perköltségeket is maga fedezte. Legtöbbször nem kerültek nyilvánosságra egyéb jótékonykodásai sem. A sepsiszentgyörgyi vándorgyűlés alkalmával, amikor az azóta szintén elhalt Csutak Vilmos igazgatótól az egykori alma mater szűkös viszonyairól értesült, jelentékeny összeget adományozott a Székely-Mikó kollégiumnak. Más iskolákból is sok szegény tanulót látott el jutalom- és tankönyvekkel. Ha pedig azt látta, hogy templomainkban kevés zoltároskönyv áll a hívők rendelkezésére, 30–40 darabot küldetett oda, hogy erősebben és bízgóbban szállhasson a zoltár hangja az eget Urához.

Tusa Gábor nem vágyott a közszereplésre. Legszívesebben íróasztala mellett dolgozott. Legboldogabb percei azok voltak, amelyeket kimondhatatlanul szeretett családjá körében tölthetett. Ha azonban meggyőzték, hogy segítségére szüksége van a köznek, teljes erejét szolgálatba állította. A rábízott munkát becsületesen és maradéktalanul elvégezte. A teljesített munkáért nem kért ellenértéket, még elismerést sem. Ezért maradt minden közületnél és intézménynél a második vonalban, ott, ahol legtöbbször az igaz munkára van szükség. Tusa Gábor egész ember volt, aki sokat adott, és akitől még sokat kaphatott volna közéletünk.

Kántor Lajos

A KOLOZSVÁRI ZÁPOLYA-UTCAI HONFOGLALÁSKORI TEMETŐ

Néhai Pósta Béla nagyvonalú tudománypolitikájának egyik legelső célja a munkatársnevelés volt. Munkatársai közül *Buday* Árpád, *Kovács* István és *Roska* Márton kinőtt a tanítvány kategóriájából, s nemzetközileg is elismert munkásságával méltóan igazolta Pósta gondolatának helyességét. Pósta Béla tudományos munkássága korának tudományos életében friss színt jelentett, olyan irányban indult el, amely sok tekintetben hasonló mai törekvéseinkhez. Neki köszönhető a pontos ásatástechnikára fordított kiváló gondosság s a leletek egykori életének megszólaltatására való törekvés, magyar viszonylatban pedig a keleti rokon emlékekre való állandó szerves utalás megindítása.

Kovács István, az intézet nagyhirű numizmatikusa több kiváló ásatásával, mestere célkitűzésein túl is, önálló útra lépett, s ezzel a munkásságával egyik megalapozója lett a mai magyar népvándorlaskori tudománynak. Őszinte tisztelettel és megbecsüléssel olvassuk zápolya-utcai ásatásáról szóló

dolgozatát¹ is mert benne olyan módszerei utalások is vannak, amelyeknek felhasználása és továbbterebélyesítése nekünk, fiatalabbaknak kötelességünk és feladatunk. Van még ebben a dolgozatban valami ezeken kívül is, ami nem szűkíthető az egyes mondanivalókba, hanem a dolgozat teljességére jellemző: az a nemes emberség, amellyel Kovács István a leletekhez közeledik, boncolja, értelmezi és meghatározza a régiségeket. Mély emberi közössége ez a mai kutatóknak az egykor élt emberek hagyatékával. Nem módszer ez, nem is tudás, hanem annál sokkal több: magatartás. Ez lehetővé teszi számára az egykori élet lehető hiteles megközelítését s az életet irányító erőknél felrajzolását. Ezzel az adottságával kiemelkedik a maguk szűk területén osztályozó, skatulyázó és tipologizáló hivatalnok-tudósok sorából s emberként is példamutatója az ő írásain nevelődő fiatal kutató-nemzedéknek.

A Zápolya-utcában 1911. júliusában kavicsbányászaskor felszínre került első leleteket a hősi halált halt *Létay Balázs* hitelesítette; ő két honfoglalás-kori és egy őskori sírt tárt fel. A további rendszeres ásatást *Kovács István* vezette s őt újabb honfoglalás-kori sír feltárásával, valamint a szórványos leleteknek egy sírként való meghatározásával a sírok száma nyolcra emelkedett. A kiváló közlés felment a sírok tartalmának részletes ismertetésétől s az alábbiakban inkább az ásatás, majd a feldolgozás során felmerült alapvető kérdéseket szeretném ismertetni, röviden hozzáfűzve a tőlem 1941–42-ben feltárt újabb sírok révén felvetődött kérdések megtárgyalását is. Az ismertetésnek ezzel a formájával tartozom a szerző kiemelkedő egyéniségének, méltatlan lenne ugyanis dolgozata tartalmi kivonatként való egyszerű ismertetése.

A honfoglaló magyarok — kevés kivétellel — bizonyos rendszerrel temetkeztek temetőikbe. A sírok nagyjából tengelyükre merőleges sorban fekszenek s így a hosszú, elnyúlt temetőkép jellemző erre a korra. Az első, ami az 1911-es ásatás térképén feltűnik, de különösen az újabb ásatás összegezett térképével együtt szemünkbe ötlük az, hogy az eddig feltárt területen három ilyen sor kezdődik. Ez annyit jelentene, hogy az eddig talált 11 sír csak kezdete az egykori temetőnek, amelyik dél felé húzódó sorokban átnyúlott a szomszédos, sajnos nagyrészt beépített, telkekre. Az eddig megállapítható három sor között az átlagos távolság 8–9 méter. Az első sor (1911-es ásatás 2–5. sír) lovas férfisírja mellett egy gyermek, egy asszony, valamint egy szegény ember (szolga?) sírja feküdt. A második sorban (1911-es ásatás 1, 6–7. sírja) két lovas férfi sírja között egy gazdag nő sírját találták. A tőlem feltárt harmadik sorban eddig három lovas-sírt találtam; ezek közül kettőt kiraboltak.

Még más jelek is mutatnak arra, hogy az általam feltételezett három sor (amely a további ásatások során még újakkal bővíthet) tényleg megvolt. Az első sorban fekvő sírok tájolása ugyanis inkább az Ény-Dk-i irányhoz, a második soré az Ék-Dny-i irányhoz közeledik, a harmadik soré azonban majdnem tisztán Kelet-nyugati irányú. Ha egy-egy sorban csak 10–12 sírt feltételezünk (pedig ennél jóval több is szokott lenni), akkor az eddig megtalált három sorban 30–36 sírnak kellett lennie. Ilyenképpen a Zápolya-utcai temető, már az eddigi feltárások alapján is, az ismert honfoglalás-kori temetők egyik legnagyobbika.² Más szóval annyit jelent ez, hogy a Kolozsvárt

¹ *Kovács István*: A kolozsvári Zápolya-utcai magyar honfoglalás-kori temető — Der landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár, Zápolya Gasse. Kny. a Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából című folyóirat (szerk. Roska Márton) 1942. évi II. 1. kötetéből. Kolozsvár, 1942. 1–36. l., VI tábla és 6 kép.

² Az eddig ismertek nagyrésze jóformán csupa 10 síron aluli temető (Vö. *Hampel József*: Újabb tanulmányok a honfoglalás-kori kor emlékeiről. Budapest, 1907. 8–9. A leg-

megszálló honfoglaló magyarság tekintélyes számú volt, s nem csupán átmeneti őrhelyként foglalta el ezt a területet, hanem tartósan, családostól együtt megtelepedve tényleg a mai város alapjait vetette meg.

A temető képenek egységként való vizsgálata után térjünk rá az egyes sírok tartalmára, illetőleg a leletek kapcsán felmerülő kérdésekre. Elsőként nézzük át a férfisírok tartalmát, fontosabb leleteit s azok helyzetét:

1. *sír.* Lovastemetkezés, a lócsontok nagyjából a váz lábainál. Csupán egy kengyel volt a sírban, pedig a gazdag öv-veretors s a szerző által közölt megfigyelések nyilvánvalóvá teszik, hogy a sírt nem rabolták ki. A váz lábfejei hiányoztak. Baloldalon tegez-töredékek, medencéje táján szablyafül (?) töredéke. 4. *sír.* A váz jobboldalán szablyája, baloldalon tegeze feküdt, s a tegezben hét nyílvevő volt. Jobb medencéje táján volt tűzkészége és kése, a baloldali hasüreg alatt felfelé tartó sorban öt ólomgomb feküdt. A koponya alatt nagyobb kövek szolgáltak párnaként. A kéztöveket és a bokák táját keskeny ezüstszalagok övezték. A medencén s attól lefelé öt vaskarikát és két vascsattot találtak. A leletek között van egy visszacsapó íj csontlemezőnek töredéke is. A sírban és a sír üregében baromfi csontja, a sírüreg magasabb szintjében, közvetlenül a termőrétegnél két lóláb feküdt. 6. *sír.* A fülek táján egy-egy ezüst karika, a tegez a jobb, a szablya a baloldalon feküdt, természetes helyzetének megfelelően az öv alatt. A lócsontok a baloldalon voltak, de nem kinyújtóztatott helyzetben, hanem összekuporodva feküdtek a lábcsontok, csak a koponya nyúlott előre. A ló szája közelében feküdt zablája, lennebb kengyeleit találták. A szórványos leletekből helyreállított 8. *sír* is lovassír volt, tegez, íj, zabla, kengyel, szíjvégek, bronzgombok és lószerszámra való vaskarikák alkották a 8. sír tartalmát.

A fentieket összevetve az új ásatásokkal, feltételezett három sor között a már említett tájolóson túlmenőleg is a temetkezési szokásokban eltéréseket figyelhetünk meg. Így például az első sorban fekvő 4. sír tisztán mutatja a honfoglaló magyarság egyik rétegére annyira jellemző fordított sírképet,³ s a lovat itt a sír földjébe temették. A második sorban fekvő 1. és 6. sírban a ló a lábak táján feküdt összekuporított helyzetben. Az 1. sírban a tegez a baloldalon volt, a 6. sírban azonban nyoma sem volt, a bal-jobb feleserelésének. Végül a tavalyi és ez évi ásatásokkor megtalált sírokban (harmadik sor) a lócsontok természetes helyzetüknek megfelelően kiterítve feküdtek, ugyanúgy, mint ahogy a honfoglalást közvetlenül megelőző és követő néhány évtized magyar sírjaiban figyelhetjük meg.⁴ A 10. sírban a tegez a baloldalon feküdt; ezen az odalon találtam a szablyát is, de nem rendes helyén, hanem a vállmagasságáig feltéve. Mindez arra mutat, hogy a honfoglaló magyarságnál, mint minden önmagában túlfejlődött műveltséget hordozó népnél, a temetéskor követett szokások már veszítettek a régi egységből s a műveltség az egyéniesedés felé hajlott. Ettől függetlenül az egyes sírképek elemzése is megerősíti azt a nézetemet, hogy a zápolya-utcai temető többsoros temető volt. Arra azonban egyelőre nem tudok felelni, hogy a három sor három nemzedéket jelent, tehát időbeli egymásutánt jelez-e, vagy csupán pl. három

nagyobb eddig a kenézlői, kb. 80 sírből álló temető (Jósa András ArchÉrt. 1914: 336. — Fettiich Nándor, ArchÉrt. 1941: 102). — A kisszámú magyar és a többszáz síros avar temetők településtörténeti háttéréről *Budapest a népvándorlás korában* (Budapest Története I. kötet sajtó alatt) című dolgozatomban írtam. — Kovács István dolgozatának 2. képén közölt temetőterképen kimaradt az 1. sír jelöléséből a lovastemetkezés jele, helyesbitendő.

³—⁴ *László Gyula:* A koroneói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. AHung-XXVII. Budapest, 1941. III. fejezet.

nagy családot s így nagyjából 1—2 nemzedéknyi időtartamot ölelnek fel a sírok.

Nem lehet véletlen, hogy az 1. sírban hiányoztak a lábfejek csontjai, mert ilyen levágott lábú vázakat más hitelesen kiásott temetőkben is találtak már. Ugyancsak megfigyelhető más honfoglaláskori sírokban az is, hogy nem két, hanem csak egy kengyel található a sírban.⁴ Ismerve az egykori temetés szigorú rendjét, szó sem lehet arról, hogy ez véletlen lenne. Mindkét jelenség mögött a temetéssel kapcsolatos szokás lappang. E szokások összegyűjtését már megkezdettem, remélhető, hogy a teljes adatgyűjtés itt is megmutatja a szokás szellemi magyarázatának helyes útját.

A 3., 5., 7. sír gyermek, illetőleg nők csontvázát takarta. A gyermeksírban (3. sír) ugyanazokat a ruhadíszító ezüstszalagokat találjuk, mint a mellette fekvő 4. lovassírban. A gyermeksír egyik oldala kövekkel volt kirakva, de nagyobb köveket találtak a 4. sír koponyája alatt is. A sírban kis agyagedény volt és benne, valamint mellette állatesontok feküdtek, a 4. sírban is találtak állatesontot. Az 5. női sírban a remek, aranyozott ezüst fülbevalón és az aranyozott ezüst, bőrtűs művű gombon kívül a jobb lábszár magasságában anyagedény állott. A 7. női sírban, vékony ezüst fülbevaló, a bal kézcsonton, a medence táján és a lábesontokról a már ismert ezüstszalagok kerültek elő. A 2. férfi sírban a lábfejeknél kézzel formált, durva agyagbográét találtak.

Agyagedényeket tehát csak az 1. sorban tettek a halottak mellé. Ezüstszalagokat az 1. soron kívül, az 1. sorral tájolásban pontosan egyező 2. sorbeli női sírban találtak. Ez mindenestre a két sor nagyjából egy korból való volta mellett döntene. Ellentétként br. Jósika Aladár és Roska Márton ásatásai kínálóknak,⁵ ahol három, egymástól időben elkülöníthető csoport sírjait egyvégtében találták. Ha a honfoglaló magyar temetők térképezésében javasolt újításokat keresztülvisszük, sok minden kérdésre kaphatunk feleletet. Egyelőre csak sejtésként kínálkozik pl. egy megfigyelés: a 2. sor női sírjai mellékletekben és tájolásban az 1. sorhoz tartozik, a második sorban levő férfisírok ellenben észrevehetően különböznek az 1. sor férfisírjától. Vajjon ez a jelenség nem a különböző hagyományt tartó, egymástól elkülönült, esetleg más törzsből való családok közötti exogám házassági szokást takarja-e?

A sírképek tanúságáról talált leletekre térve elsősorban azokat az eredményeket ismertetem, amelyekben Kovács István a temetkezés korát, a betelepülés irányát és a tárgyak egykori életét határozza meg, a továbbiakban pedig dolgozatában rejlő és új utakat rejtő módszeres értékelését s útmutató megsejtéseit szeretném ismertetni.

Kovács István mindenekelőtt arra hívja fel a figyelmet, hogy a zápolya-utcai temető sírjaiból egyaránt hiányzik a szamanida dirhem, vagy a nyugati pénz. Az 5. sír fülbevalóinak párja a tokajvidéki és kievkörnyéki leletekből ismerős, és így a sírt, s vele együtt a temetőt, a tényleges foglalkozás korába helyezi Kovács István; felénk eső időhatárát a X. század közepében határozza meg. Ez az idő tehát mintegy fél évszázad, amelyben a temetőt használták. Ennek megerősítéseként még felhozhatom azt, hogy az 1. sír öv-vertsora is amellettt tanúskodik, hogy a Zápolya-utcaiba temetkező honfoglalók útja a Tisza-könyök felől vezetett Erdély szívébe, Kovács István a sírokban lelt ezüstszalagok párját a galíciai Krylosban talált honfoglaló magyar sírokból idézi, ugyanezen a helyen találtak az 1. sír öv-verteinek pontos mását

⁵ Jósika Aladár br. és Roska Márton ásatásait (Dolg. 1913—14.) Kovács István is idézi a csoportos temetkezéstről frott jegyzetében (i. m. 24.).

is aranyból.⁶ Az 1. sírban kétfajta öv-vert került elő azonos díszítéssel, egy karcsúbb s egy hasasabb forma, az előbbiből négy, az utóbbiból három darab feküdt a sírban. A krylosi 1. sírban tizenegy karcsúbb s hat hasasabb paizsalakú veretet találtak. Ilyenképpen tehát Kovács István kormeghatározása és a foglalás irányának kijelölése régészetileg megtámadhatatlan s egybevág a magyar krónikák adataival is.

Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a hitelesen kiásott honfoglaláskori magyar sírok jórésztében vagy hét, vagy kilenc nyílhegyet találunk, nagyon gyakori emellett a hármas szám is.⁷ A keletturkesztáni falfestményeken ábrázolt s a magyar tegezzen mindenben megegyező tegezeken jól láthatjuk, hogy egy megtöltött tegezbe sokkal több nyíl fért mint 3,7 vagy 9 darab.⁸ A pontosan lemért magyar tegezeken méreteiből ugyanerre az eredményre jutunk. Van olyan sírunk is, amelyikből 11 nyílcsúcs került elő s még ez sem az a végső szám, amennyi nyílat a tegez elbírt.⁹ Másthelyt részletesen kifejtendő felfogásom szerint a sírba tett 3,7 vagy 9 nyíl a szám-mágiával függ össze; ennek a szokásnak csökevényei mai napig megvannak a keleti puszták egynemely nomád törzsénél.

A ruhaúj- és szizmaszár(?)-díszítő ezüstszalagokkal kapcsolatban tett megállapításai új oldalról világítják meg ezt a viselettörténeti kérdést.¹⁰ A viselettörténeti részről szólva a magam részéről a 4. sír öt ólombélésű gombját balra áthajtott kaftán hátsó gombsorának tartom. A gombsornak a sírban való helyzete feltétlenül erre mutat, nem tartozhatott sem a tegez, sem pedig a szablya függesztő szíjához.

Néhány példával szeretném bemutatni azt a magasrendű látásmódot, amellyel Kovács István a leleteket szemléli. Az 1. sír övboglárainak keretezetlen növényi mintáját például a páraszegény északi steppe-vidék növényvilágának a minuszinszki medence művészetében megjelenő tiszta rajzú növénymintáival hozza kapcsolatba s a tarsolylemezek gazdag kivitelével párosítja. A tarsolylemezek növénymintáiban éles szemmel látja meg a párában dús déli területek húsosabb növényformáját. Az elkülönítés alapján a zápolya-utcai 1. sír mintáit a két növényvilág közt elterülő, kissé a délihez

⁶ *J. Pasternak*: A krylosi (Falicia) magyar sírletelek (Fettich: A honfoglaló magyarság fémművészete. AHung. XXI. Budapest, 1937. kötetben) 137. CXXXIV. tábla 1—6, 11—21. Ezeket a vereteket nem szeggel szegezték fel, hanem a rajtuk lévő kis lyukakon keresztül varrták fel.

⁷ (Vö. például Cs. Sebestyén Károly adatközlését a szegedkörnyéki leletekről) A magyarok ija és nyila, Szeged, 1933., 41), a tegezbe tett nyilak közt általában a páratlan számok uralkodnak.

⁸ (Vö. *A. von Le Coq*, Bilderatlas zur Kunst und Kulturgeschichte Mittel-Asiens. Berlin. 1925. 94—99. kép.)

⁹ A honfoglalók tegezeről Zichy István írt alapvető munkát (A honfoglaláskori tegez és keleti kapcsolatai. Turán, 1917), hiteles leletekkel bővítette a képe Cs. Sebestyén Károly (i. m.) néhány adat kiigazítását és újabb rekonstrukciókat közöltem az AHung. XXVII. III. fejezetében és a kunok tegezeről írott dolgozatomban (Néprfr. 1941). Az azóta hitelesen kiásott s minden ízében pontosan megmért tegezeket még nem ismertettem, de azok a méretek, amelyeket Kovács István részben mérések, részben következtetések útján megállapít, nagyjából helyesek. Csupán annyiban szorul javításra megállapítása, hogy a magyar tegez seholsem volt körös keresztmetszetű, inkább lapos oldalával a testhez fekvő domború cipőhöz hasonló volt tegezünk metszete.

¹⁰ A felhozott párhuzamok közül a geszerédi fejedelmi lelet arany és ezüstszalagja nem ruhadísz volt, hanem valószínűleg nyeregkápa ívét díszítette (Vö. AHung. XXVII. m.). A fényképek alapján tényleg elképzelhető ruhadísz-szerepük, de az eredeti tárgyak vas-tagsága sokkal nagyobb annál, hogysen ruhadíszítésre alkalmassá tegye a szalagokat.

közelebbfekvő területről származtatja. Ez a megállapítás mind meglátásmódjában, mind pedig eredményeiben teljesen új a magyar régészeti irodalomban s az eddigi utakkal párhuzamosan új lehetőségeket jelent a kutatás számára. Kitűnő megfigyelés a keretezetlen boglárók szkíta előzményeire való hivatkozás. Ez a megállapítás ezen a területen is további munkára serkent.

A szablya fejlődésének és használatának taglalása talán az eddigieknél is világosabban mutatja meg azt a teljes tárgyismereten alapuló intuitív erőt, amellyel Kovács István az idejétmult és papírizúvó vált régészeti módszerekbe eleven életet visz. Megállapítja, hogy a szablyát nemcsak a harcos, hanem lova ellen is használták s ez a kettős használat szabja meg a szablya szerkezetét, súlyelosztását, fokélét stb. Ebből azonban az is következik, hogy a szablya kifejlődése csak ott történhetett meg, ahol a lovas népelem lovas népelemmel harcolt hosszú időn keresztül, tehát valahol az Ural keleti oldalának déli steppevidékén, az Altai hegységtől a Kaukázus északi lankás vidékéig. Éppen erre a területre jellemző a kőből való sírszobroknak az a fajtája, amelyen a harcos oldalára szablyát faragnak. Ettől a területtől északra az egyenes kard járta. A szablya legfejlettebb formája pedig a honfoglaló magyarság tulajdona.¹¹ Bár nem ismertettem részletesen a gondolatmenetet, mégis világos, hogy benne a száraz, tisztán értelmetlen külső jegyeket megfigyelő regisztráló régészeti tipológiai módszerét egy élettel teli, a tárgy belső természetrajzából kiinduló s magyarázó gondolat váltja fel. A tárgy nem önmagától válik ilyené vagy olyanná, hosszabbá vagy rövidebbé, hanem azért, mert használata új és új igényekkel alakítja formáját. Ugyanilyen mélyreható megfigyelései vannak Kovács Istvánnak a kengyel formájának alakulásáról is. Különösképpen szembetűnik meglátásainak frissesége, ha az egyébként nagyérdemű, de az íróasztal melletti élettelen szemlélettől szabadulni nem tudó *Hampel József* hasonló kísérletével vetjük egybe.¹²

A numizmatikát nagy szeretettel és gondnal művelő kutató szóval meg Kovács Istvánban dolgozata egyik jegyzetében, ahol kísérleti alapon megpróbálja a rozsdás tárgyak egykori súlyának megállapítását. Igen fontos lenne ennek a kísérletnek módszeres kidolgozása és képletben való sűrítése, mert éppen a szablyák, nyílak stb. súlyának megállapítását és a súly elosztását hosszas tapasztalatban leszűrődött formula alapján kellett végezni. Erről a folyamatról s ennek végső eredményéről azonban csak a Kovács István tól ajánlott kísérletek útján szerezhetünk tudomást.

Igyekszik Kovács a sírok hossz tengelyének a feltételezett pontos keletkezésétől való esetenkénti eltérését is felhasználni a temetés időpontjának megállapítására; ezt a kérdést szakemberekkel tárgyalja meg. Ez is jelentős gazdagodást hozna a régészetnek, mert igaz ugyan, hogy csak az évszak meghatározását várhatjuk eredményként s semmi támpontot nem kapunk az elhantolás korára, de ez is nagy dolog lenne. Ez alapon ugyanis esetleg sikerülni fog legalább is a téli és nyári ruházat közötti különbséget megállapítani. Bár nem hallgatható el, hogy ebben a munkában igen nagy nehézségeket okozhat majd az a tény, hogy azok a népek, amelyek a túlsó életet az itteni fordítottjaként képelték el (pl. a honfoglalók egyik rétege is) rendszerint nyáron téli, télen pedig nyári ruhában temetik el az elhunytat.¹³

A csontváz egyes részeinek a sírban való rendellenes helyzetét szerinte azzal is magyarázhatjuk, hogy a halottat esetleg igen messziről hozták haza a téli szállás temetőjébe, s így az egymástól már ellazult részek az elfödélés-

¹¹ A szablya használatáról külön is értekezett a szerző a Közlemények 1941. kötetében.

¹² *Hampel*, i. m. 57—58.

¹³ *AHung.* XXVII. III. fejezet.

kor is elcsuszhattak. Talán kapcsolatot lehet keresni itt a XVII. század elején főrangúinknál még mindig divatban lévő szokással, hogy halottaikat néha csak a halál beállta után fél évvel temették sírba.¹⁴ Az eddigi ásatási tapasztalatok alapján sem igenlőleg, sem tagadólag nem felelhetünk arra a feltevésére, hogy a sírokat az őshaza felé irányítják. Csupán az ugyancsak keletről jött avarok és a honfoglaló magyarok sírjai közt megfigyelhető keletelés különbségére utalunk, mint kézenfekvő ellenérvre.

A fent csupán futólag ismertetett néhány szempont egyike sem felelőtlen ötlet, hanem egy hosszú és kemény munkában töltött élet tapasztalataiból erős kritikán keresztül kristályosodott gondolat. Még akkor is a legnagyobb figyelemmel kell lennünk ezekre a további ásatások alkalmával, ha némelyike mai tudásunkkal ellentétben áll. Ezeknek a gondolatoknak indítéka ugyanis a leletekhez való tiszteletteljes közeledés, amelyik a tárgyat a maga teljességében tudomásulveszi, de egyúttal segítségével túl is néz a tárgy szűkreszabott határain s a benne testet öltött emberi munkát és emberi életet nézi. Azon a hatalmas történeti és nemzeti értéket jelentő tényen kívül, hogy Erdély kellős közepén honfoglaló magyarok sírjait találták, ez a feldolgozásmód teszi időtálló értékűvé és tanítóerejűvé Kovács István nagybecsű dolgozatát.

*

Már az 1911-es ásatásokból kitűnik, hogy az erdélyi honfoglalók szellemi és tárgyi műveltsége semmiben sem különbözik a többi magyar területeket megszálló őseinkétől. Még jobban kibontakozott ennek a tételnek igazsága azoknak az ásatásoknak eredményeiben, amelyeket 1941–42. esztendőben az Erdélyi Tudományos Intézet költségén Kolozsvárt, a Zápolya-utcában végeztem. A leletekről nem kívánok itt beszámolni, mert az ásatásokat a jövő évben is folytatni fogom. Eddig mint említettem, három sír került elő. Ezek egyikét mindenképen érdemesnek találtam arra, hogy régészeti és nemzeti dokumentumként érintetlenül kiemelve az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárába helyeztessék el. A kiemelés nehéz munkája tökéletesen sikerült. A temető nagy nemzeti jelentőségét felismerte a kolozsvári IX. hadtest parancsnoksága és a honfoglaló magyar vitéz maradványait magába foglaló koporsót katonai tiszteletadással szállította át a lelőhelyről a múzeumba. A lelőhelyen vitéz Horváth Győző vezérőrnagy vette át tőlem a leletet, a múzeum kapujában pedig ugyancsak ő adta át a Múzeum-Egyesületet képviselő gróf Bánffy Miklósnak, az Egyesület alelnökének. Kolozsvár városa is nagy segítségére volt az Erdélyi Tudományos Intézetnek e munkájában. Így ez az ásatás megvalósította azt, hogy Erdélynek a magyar életért felelős intézményei harmonikusan együtt működjenek. A beszállításkor Kolozsvár közönsége állott néma sorfalat a város első magyar polgára előtt s így ez a nemes egyszerűségű katonai menet mindennél jobban beleégette Erdély magyarságába ezer éves ittlétünk kézzelfogható biztosságának tudatát. Ilyenképpen az ásatás nemcsak tudományos eredménnyel zárult és nemcsak a honvédség, a város, a vármegye, a Múzeum-Egyesület és a Tudományos Intézet példaadó együttes munkáját bizonyította, hanem egyúttal a nemzeti öntudat nevelésének is kiváló eszköze volt.

László Gyula

¹⁴ A hosszas halasztás oka rendszerint az volt, hogy az ország távoleső részeiben lakó rokonokat és ismerősöket is értesíthessék s jövetelüket bevárhassák (vö. *Weichhart Gabriella*: Keresztelés, házasság és temetés Magyarországon 1600–1630. Budapest, 1911, 72 kk.).